

УДК 351.9

Демченко Володимир Миколайович

доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Херсонського національного технічного університету,
кандидат філологічних наук, доцент

ПОЛІТИЧНИЙ АНЕКДОТ ЯК АТРИБУТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті висвітлюються особливості політичного анекдоту як чинника формування громадянського суспільства. Досліджується його функціонування переважно в період тоталітарної радянської ідеологічної системи, коли саме вже поширення анекдоту загрожувало кримінальною відповідальністю.

Ключові слова: анекдот, громадянське суспільство, тоталітарне суспільство, фольклор, ідеологія.

Демченко В.Н. Политический анекдот как атрибут гражданского общества

Аннотация. В статье освещаются особенности политического анекдота как фактора формирования гражданского общества. Исследуется его функционирование преимущественно в период тоталитарной советской идеологической системы, когда только распространения анекдота уже грозило уголовной ответственностью.

Ключевые слова: анекдот, гражданское общество, тоталитарное общество, фольклор, идеология.

Demchenko V.N. Political anecdote as attribute civil society

Annotation. The article highlights the peculiarities of a political anecdote as a factor in the formation of civil society. Its functioning is investigated mainly during the period of the totalitarian Soviet ideological system, when only the spread of an anecdote that threatened criminal responsibility.

Key words: anecdote, civil society, totalitarian society, folklore, ideology.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах сьогодення, коли постає питання, чи бути насправді незалежній Україні – без вирішального впливу сусідніх країн, з одностайною більшістю населення та загальною пріоритетною орієнтацією на європейські демократичні традиції, дуже важливо знати історичні передумови формування системи духовно-культурних цінностей цього суспільства. До цієї системи належить і сприйняття світу людиною в будь-якому його вигляді – чи це умови пригноблення людини державою, чи вільного громадянського

волевиявлення. Таке сприйняття виявляється в народній словесній творчості – піснях (особливо з розвитком такого сучасного суто текстового жанру, як реп), прислів'ях і частівках (коротких формах), а також в анекдотах, зокрема політичних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За словами вчених, які вивчають анекдот як жанр публіцистики, ця форма соціального дискурсу властива насамперед суспільствам із тоталітарним чи авторитарним режимами, де спостерігається принципове розходження між реальним життям і тим, що подається державною пропагандою. При цьому дослідники порівнюють англійський анекдот з українським (Г. Соловей) [1], розглядають його комунікативні риси (Н. Кондратенко) [2] й етнічні характеристики (О. Стоколос-Ворончук) [3]. Вони сходяться в одному: це в широкому розумінні жарт (англ. joke), який будь-яким чином має на меті розсмішити чи розважити слухачів, що б не було його контентом – побутова колізія чи політична.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах тоталітарного чи авторитарного суспільства політичний анекдот має виконати саме другу з цих функцій – розважити, оскільки психологічною рисою підвладної (пригнобленої) людини є її внутрішнє (подумки) протистояння владі. Тому звертаємо увагу саме на анекдоти радянського часу, зокрема періоду тоталітаризму.

Формулювання цілей статті. У цій статті ставимо за мету розкрити таку функцію політичного анекдоту, як його участь у формуванні громадянського суспільства в часи радянської ідеологічної системи, зокрема через виявлення громадської сміливості у площині поширення таких небезпечних жартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відразу зауважимо, що саму природу народження окремого конкретного анекдоту докладно дослідити неможливо через такі причини: 1) автор залишається невідомим

(якщо автори пісень або казок, які стали «народними», не відомі через давність фольклору, то анекдот навіть сучасний ніколи не виявляє автора); 2) засоби просторового й часового поширення анекдоту не відповідні величезній території Радянського Союзу (анекдот часто за кілька днів ставав відомий усім, що викликає думку про спеціально розроблену методику цього процесу); 3) вартє докладного дослідження (певною мірою психолінгвістичного) питання мети й мотивів створення анекдотів, що призведе до їх диференціації за об'єктом опису – чи це проти радянської системи, чи спеціально підлаштовано радянськими ж спецслужбами з певною іншою метою.

Усі ці позиції транспортуються й на сучасний стан, коли певна держава, що має геополітичні наміри щодо впливу на інші, навіть не сусідні, країни, через численні пропагандистські інституції здійснює різноманітні операції, куди входить і створення відповідного політичного дискурсу щодо формування ставлення населення країни – об'єкта впливу – до своїх владних структур. Це називається синдромом недовіри, що зрештою відчутно знижує ступінь легітимності влади. Водночас деякі вже надто популярні серед українців мистецькі одиниці також однозначно спрямовані на формування такої недовіри (типу «Квартал 95», «Дизель-шоу»).

Зрозуміло, що це також вияв означеної вище громадянської сміливості, проте, по-перше, наразі відкрите висловлювання проти владних осіб не є чимось забороненим (одна з головних рис демократії по-українськи), а по-друге – воно виявляє вже відому інформацію, що не становить таємниці чи новини. На відміну від цього, подібна ситуація в радянських умовах передбачала насамперед поширення нової інформації – навіть придуманої, що все одно мала в своїй основі реальний контент.

Наприклад: «У таборі питають: – А ти сидиш за політичну чи кримінальну справу? // – Звичайно, за політичну! Ремонтував каналізаційні труби і сказав, що труби погані й тому потрібно всю систему змінити...» [4].

У цьому разі слово «система» постає носієм не лише технічного змісту, але й соціально-політичного, що не всім громадянам тоді було відомо. Іншими словами, анекдот виконував ще й розвивальну функцію – як щодо розвитку індивідуального інтелекту, так і світогляду.

Країна – об'єкт вищезазначеного впливу – також намагається всіма належними їй засобами протистояти ідеологічним атакам із нав'язування синдрому недовіри до місцевої влади. Зрозуміло, що ця країна (й відповідно держава) – як правило, бідніша й не така агресивна, а також не має відповідних ресурсів для повноцінного ідеологічного наступу, однак деякі заходи їй під силу. У разі протистояння України та Росії – це прибирання з інформаційного простору окремих медіа, які з самого початку свого існування були парадоксом і навіть абсурдом на тлі декларованої незалежності (типу «Русское радио» чи «Комсомольская правда в Украине» тощо). Як ми побачили, лише в умовах відкритої агресії РФ у напрямку України на це звернули увагу відповідні державні структури.

Найбільш важливою структурою такого антиукраїнського впливу є Московський патріархат, що має найбільше церковних організацій (зокрема храмів і монастирів) за всі інші конфесії України. Через причини довготривалого нігілізму в цій сфері українські громадяни не усвідомлюють небезпеки з цього боку, проте варте уваги, що священники означеного патріархату діють саме в умовах сільської місцевості значної частини України, а також що вирішення питання про нівелювання цього однозначно ворожого впливу матиме набагато страшніші наслідки – як передбачувані (можливо, цього лише й чекає російський генералітет – чи «воєнна хунта»? – для початку великої війни), так і непередбачувані (знов-таки в негативній площині легітимності).

Думаємо, що ситуацію вирішить невблаганне запровадження місцевого самоврядування, коли сільська громада сама зрозуміє недоладність існування на її території російських священників, яким довіряє своє духовне життя.

Воля громади в такому разі буде найкращим правовим чинником прибирання Московської церкви з території України.

Слід зауважити, що релігійна тема в політичних анекдотах зачіпається нечасто. Наприклад: «Біля церкви висить плакат: «Производство кирпича по заветам Ильича» або «Раніше всі ходили під Богом, а зараз – під НКВС» [5, с. 17]. Ця колізія відбиває практику повсюдного розбирання церков на цеглу для побудови, скажімо, корівників.

У означеному вище ідеологічному протистоянні анекдот займає своє місце в арсеналі духовної зброї, коли вже назви сайтів викликають відповідний інтерес відвідувачів Інтернету – «Анекдоти про українців», «Анекдоти про росіян», «Анекдоти про Путіна», «Анекдоти про Порошенка» тощо. Та й названі вище шоу чи медіа-засоби мають такий же ефект, як і від прослуховування політичного анекдоту, – певну зловтіху слухачів.

Повертаючись до предмета нашої розвідки – політичного анекдоту часів тоталітаризму в СРСР, зазначимо, що тематично ця форма соціального дискурсу охоплювала жарти про окремі етноси (євреїв, вірмен, молдован, українців), про торгівлю (з провідним меседжем недостатності та неякості продуктів), економіку й фінанси (головним чином про бідність населення), політичні програми (більшою мірою про п'ятирічки) і, звичайно, про еліту країни. Не забуваємо, що в умовах того ідеологічного режиму за поширення анекдотів було передбачено кримінальне переслідування, і чимало людей було засуджено на п'ять років позбавлення волі за переповідання коротких історій про Сталіна, Леніна чи інших діячів партії.

Відповідно дослідники диференціюють політичні анекдоти на дві підгрупи: анекдоти про представників радянської влади й анекдоти про інші радянські реалії [4]. До другої групи належить, наприклад, такий твір: «Після лекції колгоспник каже агітаторові: – Ходив я вулицями, але не бачив того, про що Ви розповідали! // – А Ви би менше вулицями ходили, а більше газети читали!» [5, с. 57-57].

Такі анекдоти ще називають «загальними» за тематикою. Серед означених вище «інших радянських реалій» більшою мірою виявляються умови життя людей, що були однозначно незадовільні й цим викликали в населення внутрішній прихований супротив, який психологічно компенсується через прослуховування та передання іншим політичних анекдотів. Наприклад: «Розмовляють два хлопчика – американський і радянський: А ми маємо шоколад! // А ми маємо Сталіна! // Ми також могли б мати Сталіна! // Тоді б ви не мали шоколаду!» [5, с. 61].

У такому разі відбувається задоволеність від своєрідного самобичування, простіше кажучи – вияв мазохізму. Це доволі характерно для радянських і пізніше – для пострадянських, зокрема українських, громадян (згадаємо жарти М. Жванецького чи М. Задорнова, які висміювали суто радянські традиції та людські риси, маючи при цьому значний успіх серед слухачів). Наразі чимало молодих авторів працюють у тій же манері, реалізуючи свої твори через згадані нами вище популярні шоу «Квартал» і «Дизель». Однак у такому разі ефект наближений до радянських часів, коли слухач бачив у тому негативі не себе, а владу (вона саме винна в його негараздах). Наприклад: «Японський фахівець відряджений до СРСР для ремонту складного механізму. Закінчивши свою роботу на радянському заводі, він звернувся до його робітників з вибаченням, що працював цілими днями й не брав участі в їхньому довготривалому страйку» (саме так він сприйняв роботу місцевих робітників).

Такий анекдот пересічна радянська людина сприймала як реальність, оскільки нехлюйство на робочому місці, постійні перекури, дрібні крадіжки заводського майна («усе наше – усе моє») і навіть перебування на роботі в нетверезому стані були звичайними й не викликали протесту, що це якийсь наклеп або ганьблення радянського устрою. Тобто надана інформація отримувала одночасний відгук.

Політичні анекдоти можна також диференціювати за складністю їх сприймання. Так, простим можна назвати такий: «Офіціант, а чому кекс пахне цибулею, а хліб – рибою? // – А хто його знає! Учора було навпаки» [5 с. 24]; складний: «По арені цирку ходить клоун, обвішаний ковбасами, сирами, оселедцями, маслом тощо і мовчить. // – Скільки часу ви будете мовчати, клоуне? // – А чого мені кричати, у мене все є, а ось ви скільки часу будете мовчати?» [5, с. 23].

У цьому разі під клоуном можна розуміти людину від влади: присутні тогочасні атрибути – елементарні предмети харчування (депутати з'їздів із провінції передусім «затарювалися» ними в столиці чи мали їх у місцевих розподільниках).

Зрозуміло, що ця особа конкретизується в більшості анекдотів під відомим прізвищем. Більшість творів присвячено саме видатним особам – Леніну: «Вірменин побачив плакат «Ленін помер, а справа його живе!» і каже: Ех, Ленін, Ленін, краще б ти жив, а справа твоя померла!»; Сталіну: «На сцені портрет Сталіна, б'ють Сталіна, лунають вірші про Сталіна, пісні про Сталіна, що це? – Вечір пам'яті Пушкіна»; Молотову: «На міжнародній конференції міністрів відпочивають, закурюють. Кожен дістає портсигар: один дарований профспілкою, інший – коханою дружиною, а Молотов – золотий у діамантах із написом «графу Потоцькому від Радзівілла» [5, с. 34, 60, 92]. Відзначаємо, що найжорстокішому Сталіну присвячено чимало анекдотів, хоча це було надто небезпечно. Навіть у фольклорі були частівки типу «Спасибі Сталіну-грузину, що обув нас у резину».

Часто об'єктом насмішки є більшовики (відразу після 1917 року) та комуністична партія. Наприклад: «У більшовицькій революції винні євреї та велосипедисти... // – А чому велосипедисти?» [5, с. 28] або: «Чому РКП перейменована у ВКП? // – Тому що більшість її членів не вимовляють букву Р» [5, с. 28]. Як бачимо, ця тема пересікається тут із темою єврейства, що, певно, є найбільш продуктивною в анекдотах.

Наприклад: «Послав Бог Ісуса перевірити, що твориться в Росії. Через деякий час приносить янгол записку: «Ведут на допрос. Ісус Христос». Посилає на допомогу пророка Іллю. Також приходить записка: «Сижу и я. Пророк Илья». Тоді посилає Мойсея. Від того приходить телефонограма: «Жив, здоров. Нарком Петров» [5, с.29].

Не так часто анекдоти стосувалися загалом радянської влади – зокрема умов, у яких живуть громадяни (наприклад, «Як живеться під радянською владою? – Як у автобусі: одні сидять, інші трясуться»), або соціалізму: «Вивіски на магазинах: «Кооперація – шлях до соціалізму», «Соціалізм – це облік». А на одному: «Через облік магазин зачинено» [5, с. 21, 48]. Тобто головні атрибути тієї країни сприймаються саркастично.

Зрозуміло, що публічне життя було інакшим – із зовнішньою ідеалізацією всього радянського, зокрема лідерів партії та держави. Виявлені інакodomці безщадно каралися – виключалися з навчальних закладів і місць роботи – аж до кримінального покарання. І все одно значна частина інтелігенції як апріорі передової верстви населення розуміла деякі парадокси та реалії того часу та сприймала нормально такі анекдоти: «Адам і Єва, були безсумнівно радянські громадяни: ходили голі, їсти було лише одне яблуко, і жили вони в раю» [5, с. 99]. З цього починалося громадянське суспільство майбутніх пострадянських країн.

Висновки з даного дослідження. Ми підтримуємо погляд дослідників, які відводять для більшої частини радянських політичних анекдотів роль так званих «таємних послань», що відтворюють повсякденний спротив пригноблених радянських громадян [4], зауваживши проте, що не всім громадянам було властиво зіставляти тогочасні реалії життя з контентом авторського жарту – більшою мірою він сприймався як суто побутовий жарт, що викликає своєрідне відчуття зловтіхи від уявної колізії, що трапилася з представником влади.

Перспективи подальших досліджень. Усі означені вище питання розглядаються нами в межах загальної тематики розвитку українського суспільства – громадянського й духовного. Сучасний стан цього розвитку плануємо вивчити в подальшому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соловей Г. С. Політичний анекдот як жанр: крос-культурний та перекладацький аспекти [Електронний ресурс] / Г.С. Соловей // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2013. – № 9(1). – С. 89-94. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_9%281%29__18
2. Кондратенко Н. Неформальні засоби політичної комунікації: дискурс політичного анекдоту [Електронний ресурс] / Наталя Кондратенко. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1957>
3. Стоколос-Ворончук О. О. Етнотипи та їх художні стереотипи в українському анекдоті (на матеріалі видань XIX століття) : автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.01.07 / О.О. Стоколос-Ворончук . – Львів : Б.в., 2005. – 18 с.
4. Радянський політичний анекдот як форма повсякденного спротиву [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://history.vn.ua/journal/44_12/23.html
5. Андреевич Е. Кремль и народ. Политические анекдоты / Е. Андреевич. – Мюнхен : Типография С. Слюсарчука в Мюнхене, 1951. – 134 с.

Statement of the problem. Today the question is to be really independent in Ukraine – without the decisive influence of neighboring countries, with the unanimous majority of the population and the priority of European democratic traditions. Therefore, it is very important to know the historical preconditions for the formation of the system of spiritual and cultural values of Ukrainian society. This system includes the perception of the world in conditions of oppression of a person by the state or free civil expression of will. This perception is manifested in folk verbal creativity – songs (in particular, modern text rap), proverbs and lips (short forms), as well as in political jokes.

Urgency. Scientists say that anecdote is a form of social discourse, which is often characterized by societies with totalitarian or authoritarian regimes, where there is a fundamental difference between real life and state propaganda. They converge in one: an anecdote is a joke that has to laugh or entertain the audience.

The purpose of this article – to reveal such a function of political joke as its participation in the formation of civil society in the times of the Soviet

ideological system, in particular through the discovery of public courage in the proliferation of such dangerous jokes.

Our task was to study the anecdotes of the Soviet period, in particular the period of totalitarianism, because the psychological feature of the subject is its internal confrontation with the authorities.

Summary. In an ideological confrontation with the invading country, an anecdote takes its place in the arsenal of spiritual weapons. The political joke of the time of totalitarianism in the USSR includes jokes about certain ethnic groups (Jews, Armenians, Moldovans, Ukrainians), trade (with a leading message of insufficiency and poor quality of products), economics and finances (mainly on poverty), political programs (mostly on Five years) and about the elite of the country.

Under the conditions of the ideological regime for the spread of jokes, prosecution was foreseen, and many people were sentenced to five years of imprisonment for retelling short stories about Stalin, Lenin or other party figures.

Researchers differentiate political jokes into two subgroups: jokes about representatives of Soviet power and anecdotes about other Soviet realities.

Such anecdotes are also called general topics. Among the above-mentioned other Soviet realities, the conditions of life of people who were unequivocally unsatisfactory and thus caused in the population an internal hidden resistance, which is psychologically compensated by listening and transferring to other political jokes, are revealed more and more.

Political jokes can also be differentiated by the complexity of their perception. Often, the object of ridicule is the Bolsheviks and the Communist Party. This topic often overlaps with the theme of Jewry, which is most productive in jokes.

Conclusions and outcomes. We support the researchers who give away to most of the Soviet political anecdotes the role of secret messages that reproduce the daily opposition of oppressed Soviet citizens. We note, however, that not all

citizens had the right to compare the realities of life with the content of the author's jokes - to a greater extent, it was perceived as a purely domestic joke, causing a peculiar sense of insult to the apparent collision that happened with the representative of the authorities.